

Юлія Єременко

Магістр програми «Історія»

Харківський національний університеті імені В. Н. Каразіна
yu.yeremenko@karazin.ua

ПОДОЛАННЯ РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО: ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ- КОМУНІЗМУ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

З моменту широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, публічний і науковий дискурси щодо переосмислення радянського минулого та його спадщини нерідко редукуються до питання їх прямого чи опосередкованого впливу на сьогодення. Це актуалізує і водночас ускладнює процес переосмислення радянського у всій його багатоманітності не лише як предмету наукового дослідження, але й підходів до його аналізу.

Наразі, агенти історичної пам'яті намагаються залучити до українського метанаративу, зокрема, досвід та спадщину нової революційної культури 1920-х рр. — самостійної та дистанційованої від російської. Акторами формування цієї культури були також і вихідці з націонал-комуністичних кіл, які трималися власної візії радянського будівництва в Україні. Проте, в публічному просторі про них практично не йдеться. Тема українського націонал-комунізму нині є вразливою до інсинуацій, оскільки перебуває на межі між «радянським» та «національним» політичними проектами. Вона дещо не вписується у наратив привнесеного російськими більшовиками на українські терени комуністичного режи-

му, який отримав чимало демонічних ознак. Сучасні виклики, пов'язані з російською агресією, ревізією радянських міфів та боротьбою з російськими імперськими нарративами, вимагають уважного й обережного переосмислення цього складного явища. Разом із необхідністю критичного переосмислення радянського минулого, постає інше, не менш складне, завдання — уникнення цілковитої історичної амнезії.

У цій розвідці я сфокусую увагу на проблемах інтерпретації українського націонал-комунізму в історіографії; проаналізую його як етап оформлення антиколоніального дискурсу доби Української революції; а також зроблю спробу визначити його місце у сучасному дискурсі в умовах деколонізації та критичного аналізу радянської спадщини.

Опрацювання історіографії, присвяченої питанню колоніалізму та історії українського націонал-комуністичного руху (Ева Томпсон, Гіроакі Куромія, Степан Величенко, Девід Чіоні Мур, Сергій Гірік) дозволяє стверджувати, що патерн колоніалізму органічно накладається на умови українсько-російського співіснування, де українська інтерпретація марксизму слугувала як спосіб визволення українських земель з-під російського панування. В умовах розвитку постколоніальних студій, «радянський колоніалізм» доволі часто піддається критиці чи ігнорується, оскільки наразі категорія «постколоніальний» є такою, що потребує уточнення. Головною причиною цього явища є тенденція до ототожнення колоніалізму з расовим питанням. Доволі влучним є твердження Еви Томпсон про те, що на відміну від західного колоніалізму, який здебільшого ґрунтувався на расових питаннях та будівництві заморських імперій, російський колоніалізм спирався на кате-

горії національної ідентичності та експансії¹. Станіслав Кульчицький стверджує, що союз дев'яти радянських держав був з'єднаний з імперським центром двома способами: перший та цілком очевидний спосіб з'єднання — через диктатуру російської комуністичної партії, а інший спосіб — через підпорядкування російському центру економічних сил «окраїн»².

Український націонал-комунізм, як будь-яка течія революційного руху, мав власну специфіку. Так, Степан Величенко, проаналізувавши тексти програмових документів УПСР(б)/УПРС(к-б)/УКП(б) та УКП, дійшов висновку, що гостра антиколоніальна критика російського панування була головним маркером боротьби за національне та економічне визволення у поглядах українських марксистів³. Натомість, інтерпретація історії України через призму її колоніального досвіду протягом тривалого часу залишалась на периферії західної історіографії. Лише після широкомасштабного вторгнення Росії у 2022 р. ця ситуація почала поволі змінюватися. При погляді на радянську історію України західні науковці звикли користуватися російською оптикою⁴.

¹ Ева Томпсон, *Трубадури імперії: Російська література та колоніалізм* (Київ: Видавництво Соломії Павличко, 2006), 25.

² Станіслав Кульчицький, «Імперський чинник в історичному розвитку України», у *Регіональна історія України: Збірник наукових статей* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2007), 149.

³ Stephen Velychenko, «Russian Bolsheviks, Ukrainian Communists, and the Comintern: How Russian Bolsheviks Shaped Foreign Radical Leftist Views on Ukraine», *Krytyka*, 2017, <https://krytyka.com/en/articles/russian-bolsheviks-ukrainian-communists-and-comintern-how-russian-bolsheviks-shaped-foreign>

⁴ Гіроакі Куромія, «Руйнівний вплив Росії на західних гуманітаріїв та їхні дослідження», *Критика*. no. 7–8, 2023, <https://krytyka.com/ua/articles/ruiniivnyi-vplyv-rosii-na-zakhidnykh-humanitariv-iikhni-doslidzennia>

У той час, як, процес подолання радянського минулого потребує осмислення української візії «радянського» та її включення до сучасної наукової дискусії. Водночас, мінливість публічних настроїв часто сповільнює ці процеси.

Ідеї марксизму в часи Української революції стали інструментом для конфронтації української інтелектуальної еліти з російським більшовизмом, що межував із традиційним великоруським шовінізмом. Відтак, комунізм українського штибу можемо розуміти як повноцінне протиставлення тій ідеологемі, яку пропонували російські більшовики. Для представників націонал-комуністичної теорії було важливо перешкодити будь-яким спробам відновлення імперіалістичного контролю над Україною. Доволі показово ці спроби демонструють поняття «Велика Росія» та «Мала Росія», або «зовнішня» та «внутрішня» Росія⁵. Російські більшовики активно вживали ці терміни, що фактично були інструментами конструювання нової соціальної реальності, які мали б допомогти уникнути порушення питань про імперіалізм та колоніалізм, адже розмивали міжнаціональні кордони де-факто. Натомість, українські націонал-комуністи, різко засудили подібні твердження російських більшовиків та піддали гострій критиці інкорпорацію українських земель Росією, прямо називаючи це реставрацією російського колоніального імперіалізму. Особливо гучно ці тези звучать в брошурі Василя Шахрая та Сергія Мазлаха «“До хвилі”: що діється на Україні та з Україною)», що вийшла друком у 1919 році⁶. Навесні

⁵ Stephen Velychenko, “Colonialism, Bolsheviks, and Ukraine,” *Ab Imperio* (2009): 439.

⁶ Василь Шахрай, Сергій Мазлах, *До хвилі: (Що діється на Україні і з Україною?)* (Саратов: Видання Саратовського Українського Відділу

того ж року боротьбисти остаточно стали на позиції, які сьогодні можемо маркувати як націонал-комуністичні⁷.

Можемо констатувати, що український націонал-комунізм необхідно розглядати як етап оформлення антиколоніального дискурсу в середовищі української інтелектуальної еліти. Серед різних типів колоніалізму істотно «зручним» для українського випадку є, запропонований Девідом Чіоні Муром, тип династичного колоніалізму⁸. Формування «малоросійського» образу України упродовж тривалого часу, зовнішнє втручання російського уряду у внутрішню політику УСРР, економічна експлуатація та культурна стигматизація стали найзручнішими умовами для асиміляції українського міського населення. Натомість, під час революційних зрушень 1917–1921 рр. представниками українського комунізму на рівні політичної теорії було окреслено модель самостійної комуністичної України у Всесвітній федерації радянських республік, незалежної та дистанційованої від російської⁹.

Українські представники націонал-комуністичної теорії порушили питання економічного та національного визволення українських земель, що стало однією з важливих складових формування нової соціокультурної реальності та розвитку українського державотворення. У той же час, вони мали першість в організації культурно-мистецького підйому. Вони не тільки очолили літе-

Народного Комісаріату Справ Національностей, 1919), 101.

⁷ ЦДАГОУ. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 7.

⁸ David Chioni Moore, "Is the Post- in Postcolonial the Post-in the Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique," *PMLA*, Vol. 116 (2001): 118.

⁹ Сергій Гірік, "Централізація без центру? Боротьбистський проект Федерації Радянських Республік," *Київська старовина* no. 4 (2012): 144.